كورتەیەك لە مێژووی نەژادی میللەتی كورد

موعتەسەم ساڵەیی

تەمەنی مرۆڤ لەسەر رووی زەوی بۆ نزیكەی پێنج سەد هەزار ساڵ پێش ئێستا دەگەڕێتەوە. مرۆڤی سەرەتایی لە مەیموونەوە نزیك بووە زیاتر لە مرۆڤی ئاسایی، بەڵام بە پێی پەرەسەندنو گەشەسەندن، عەقڵو هۆشو لەشو لاری رێكوپێك بووەو دەقی تەواوی گرتووە. لەبەر ئەوەی وڵاتی چیای زاگرۆسو دەورو بەری یاخود كوردستانی ئێستا ناوچەیەكی بە پیتو بەرەكەتو پڕ لە گیانلەبەرو سەوزایی بووە، بۆیە هەر لە سەرەتاوە مرۆڤ لەم ناوچەیەدا ژیاوە. لە رابووردوو ئێستایشدا داری بەڕوو لە كوردستاندا زۆر بووەو مرۆڤی سەرەتاییش بە شێوەیەكی سەرەكی پەنای بردۆتە بەر خواردنی بەروبوومی ئەم دارە.

پێش نزیكەی (١٥٠٠٠٠ - ٢٥٠٠٠٠) ساڵ پێش ئێستا مرۆڤی جۆری (نیاندەرتاڵ) لە كوردستاندا ژیاوە. بە تایبەتی لە ئەشكەوتی شانەدەریدا ئێسكو پاشماوەو كەرەستەی بەردینی ئەم جۆرە مرۆڤە دۆزراونەتەوە.

زاگرۆس ناوی زنجیرە چیایەكە، كە لە رۆژهەڵاتەوە بەرەو رۆژئاوا كشاوەو بە بڕبڕەی پشتی وڵاتی كوردستان دادەنرێت. ئەم زنجیرە چیایە دەكەوێتە خۆرهەڵاتی توركیاو خۆرئاوای باشووری ئێرانو باكووری عێراقەوە. درێژی ئەم زنجیرە چیایە (١٦٠٠) كیلۆمەترەو پانیشی لە (١٦٠) كیلۆمەترەوە تاوەكو (٣٢٠) كیلۆ مەتر دەبێت. ئەو بەشەی زاگرۆس، كە دەكەوێتە توركیاوە، لە مێژووی كۆندا پێی دەوترا (ئەرارات) ئەم ناوە

لە ناوی دەوڵەتی (ئورارتو)ەوە هاتووە.[1] لە تەوراتدا هاتووە کە کەشتییەکەی نوح بەسەر چیای ئەراراتەوە نیشتۆتەوە، لەم رووەوە لە تەوراتدا لە بەشی (٨: ٣ - ٥)دا هاتووە (لە حەڤدەیەمین رۆژی مانگدا کەشتییەکە بەسەر چیای ئەراراتدا نیشتەوە) لە قورئانیشدا لە ئایەتی چلو چواری سورەتی هوددا هاتووەو دەڵێت (وغيض الماء وقضي الامر وأستوت على الجودي) جیۆگرافیناسەکان چیای جودیان لە کوردستاندا دەسنیشان کردووە، کە دەکەوێتە باکووری شاری موسڵ بە تایبەتی لەسەر سنووری نێوان عێراقو تورکیا، لە دووری ٢٥ کیلۆمەتر لە باکووری رۆژهەڵاتی جەزیرەی ئیبن عومەر (شاری سلوپی)، کە دەکەوێتە بەرامبەر شارۆچکەی زاخۆی عێراقی، بڵندی ئەم چیایە نزیکەی ٣٥٠٠ مەتر دەبێت.[2] لە قورئانی پیرۆزدا ناوی چیاکە بە جودی هاتووە، چونکی لە زمانی عەرەبیدا پیتی (گ) نییەو بۆیە بووە بە پیتی (ج). لە بنەڕەتدا چیای گودیە لە وڵاتی گودی یان گوتی کە ناوی کۆنی میللەتی کورد بووە... لە ناوچەی دەرسیم تورکەکان ناویان گۆڕیوەو کردوویانە بە (تونجلی)، تاوەکو رۆژی ئەمرۆمان لەوێدا دەربەندێك هەیە بە ناوی (دەربەندی کوتی)یەوە.[3]

چیای ئەراراتیش کە لە تەوراتدا ناوی هاتووە، مێژوو دەگێڕێتەوە ئۆرارتییەکان لەو ناوچەیەدا حوکمڕانیان کردووە، خاوەنی دەوڵەتێکی بە هێز بوونەو لە ژێر زەوی شاری (وان)ی پایتەختیاندا پاشماوەی ئەو وڵاتە دۆزراوەتەوە. شەلمەنسەری پاشای ئاشووری لە ساڵی ١٢٦٠ی پ. ز.دا ناوی ئاراراتی بردووە. هێرۆدۆت دەڵێت (لە دەوروبەری چیای ئەراراتدا هۆزی ئالارود، هالدییان دەپەرست). لەبەر ئەوەی کە خواوەندی (هالدی) یاخود (خالدی)یان دەپەرست، بۆیە بەو تیرەیەیان وتووە هالدییەکان یاخود خالدییەکان. ئێستاش لە رۆژی ئەمرۆماندا عەشرەتێکی کورد هەیە بە ناوی (خالدی)یەوە کە بنەچەیان

---

[1] مەلا جەمیل رۆژبەیانی، وڵاتەکەت باشتر بناسە، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، لاپەڕە (٢٩٩).

[2] دکتۆر فرسەت مەرعی، اکراد وکردستان، وزارة الثقافة، سليمانية، ٢٠٠٦، لاپەڕە (١٠٣).

[3] ئیحسان نووری پاشا، مێژووی ریشەی نەژادی کورد، وەرگێڕانی وریا قانع، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣، لاپەڕە (٢٣).

دەگەڕێتەوە بۆ هالدییەکان. تەنانەت هەندێك لەو خالدییانە لە ژێر کاریگەری ئیسلامدا دەڵێن گوایە لە نەوەی (خالیدی کوڕی وەلید)ن. لە کاتێکدا خالیدی کوڕی وەلید تاقە کوڕێکی هەبووە بە ناوی سەلمان و ئەویش منداڵی نەبووە...!؟

هەر لە مێژەوە میللەتی کورد لە ناوچەی ریزە چیای زاگرۆس‌و دەوروبەریدا ژیاون. کاتی خۆی یۆنانییەکان لە سەردەمانی کۆندا وشەی زاگرۆسیان بۆ ریزە چیاکانی کوردستان بە کارهێناوە. لەوانەیە ئەم ناوەیش لە وشەی (ئاگر)ی کوردییەوە وەرگیرابێت.

ئەوەی شایانی باسە ئێستایش چیای ئاگری داغ لە کوردستانی تورکیا هەیە، کە کاتی خۆی بۆ ماوەی پێنج ساڵ میللەتی کورد لە چیای ئاگریداغ شۆڕشیان دژی تورکە رەگەزپەرستەکان بەرپا کرد. مامۆستا مەلا جەمیلی رۆژبەیانیش لەم رووەوە دەڵێت (بە دووریشی نازانین کە وشەی زاگرۆس لە بنەڕەتدا لە وشەی (زۆرگ)ی کوردییەوە پەیدا بوو بێت، وشەی زۆرگ کە لە کوردیدا ناوە بۆ چیا تا ئەمرۆکە لە ناو هەرێمەکانی شوانی کێشك‌و ساڵەیی باوە بۆ ئەو چیایەی کە دەکەوێتە نێوانی پردێ‌و کەرکوکەوە، واتە لای خۆرهەڵاتی باکووری زێی بچووکەوە، تا لای خۆرئاوای خڕی خاسەی نێوانی شاری کەرکوك درێژە دەکێشێت. لای ژووری چیای زۆرگەزاو پێدەشتیەکانی ساڵەیی‌و شوانە...).[1]

وشەی زەرگەتەیشمان هەر هەیە کە لە وشەی زاگرۆس‌و زۆرگەوە نزیکە. ئەوەتا بە تەنیشتی شاری سلێمانییەوە ناوچەی زەرگەتە هەیە. هەروەها لە رۆژهەڵاتی گوندی کانی چناریشەوە دەربەندی زەرگەتە هەیە، کە پاشماوەی کۆنی لێیەو شوێنێکی دڵگیرەو دەکەوێتە بناری رۆژهەڵاتی ریزە چیاکانی دەربەندی بازیان‌و دەڕوانێتە شاری چەمچەماڵ. بە داخەوە تاکو ئێستا ئەو شوێنە لەلایەن ئاسەوارناسانەوە بەسەرنەکراوەتەوە...

میللەتی کورد بە شێوەیەکی گشتی لە کوردستاندا بەسەر ریزە چیای زاگرۆس‌و دەوروبەریدا دەژین. سەبارەت بە ژمارەی میللەتی کورد رێژەیەکی دیاریکراو بە دەستەوە نییە، چونکە تاوەکو ئێستا ئەو وڵاتانەی کە کوردستانیان داگیرکردووە، نەیانویستووە سەرژمێرییەکی تەواوی کورد لە وڵاتەکانیاندا بکرێت. (مایکڵ گەنتەر) لەم بارەیەوە گۆشە نیگای خۆی دەردەخات‌و دەڵێت (هێشتا خەملاندنێکی گونجاو هەیە دەڵێ کە لە نێوان ١٢

[1] مەلا جەمیل رۆژبەیانی، وڵاتەکەت باشتر بناسە، لاپەڕە (٢٩٨).

- ١٥ ملیۆن کورد لە تورکیادا هەن - کە دەکاتە ١٨- ٢٣ ٪ دانیشتوانەکانی. لە ئێرانیشدا ٥-٦ ملیۆن کورد دەژین کە دەکاتە ١١ ٪ ، لە عێراقیشدا ٤- ٥ ملیۆن کورد دەژین ئەمیش دەکاتە ١٧- ٢٠٪ ، لە سوریاشدا یەك ملیۆن هەن، کە دەکاتە ٩ ٪، بە لای کەمیشەوە ٢٠٠٠٠٠ کورد لە هەندێك بەشی سۆڤیەتی پێشوودا دەژین. هەندێکیش دەڵێن نزیکەی یەك ملیۆن لەوێدا دەژین. لەم دەمانەیشدا کوردەکانی تاراوگە لە ئەوروپای رۆژئاوادا ژمارەیان لە یەك ملیۆن تێپەڕیوە. نیوەی زیاتری ئەو ئاوارانە لە جەرمەنستاندا جێگیرن. نزیکەی دوو سەد هەزار کوردیش لە وڵاتە یەکگرتووەکاندا دەژین...).[1]

مێژوونووسی فارسی (حمد الله مستوفی) کە لە نێوەڕاستی سەدەی چوارەمدا ژیاوە، لە زەفەر نامەدا سنووری کوردستان بەم جۆرە دیاری دەکات: (لە خۆرهەڵاتەوە ئێرانی عەجەم، لە باکوورەوە ئازەربایجان، لە خۆرئاواوە ئێراقی عەرەبی، لە باشوورەوە خوزستان) هەروەها بە پێی نووسراوەکانی ئەو مێژوونووسە کوردستان ئەو کاتە شازدە شارو باژێر بووە..

پێوانەی خاکی کوردستان بە تێکڕا دەگاتە (٤٠٩٦٥٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشە، کە لە خاکی وڵاتانی بەریتانیاو هۆڵەنداو بەلژیكو سویسراو دانیمارك فراوانترو بەرینترە. پێوانەی خاکی کوردستان دابەشکراوەتە سەر چەند وڵاتێك، کە بەشی خاکی کوردستان لەو وڵاتانەیشدا بەم شێوەیە هاتووە:

لە وڵاتی تورکیا (١٩٤,٤٠٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە

لە ئێراندا (١٢٤,٩٥٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە

لە ئێراقدا (٧٢,٠٠٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە

لە سوریادا (١٨,٣٠٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە[2]

شاعیری نیشتمان پەروەری کورد (ئەسیری ١٨٩٥ — ١٩٦٢) لە هەڵبەستێکدا سنووری کوردستانی بەم شێوەیە دەسنیشان کردووە:

---

[1] مایکل گەنتەر، فەرهەنگی مێژووی کورد، وەرگێڕانی مامکاك، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧، لاپەڕە (٢١).

[2] قادر ئەحمەدی، کوردو مێژوو، سلێمانی، ٢٠٠٥، لاپەڕە (٣٧).

کـــوردە دەزانـــی لـــە کـــوێ جـــێگیرە خزمـــانی تـــۆ
گـــوێ بگـــرە بـــۆتی بڵـــێم جێگـــەی قـــەومانی تـــۆ
کێـــوی تـــۆرۆس و عـــومقی حەوزەکـــەی ئەســـکەندەروون
غەربییـــە تـــا بـــەحری رەش، ســـەرحەدی مەیـــدانی تـــۆ
بـــەحری رەش و گـــەردەهان، ئـــاوی ئاراســـە بـــزان
حـــەدی شـــیمالە ئەمـــە بـــۆ کـــۆچ و جـــەولانی تـــۆ
ئـــەڵوەن و گـــۆمی ورمـــێ، تـــا ســـەری ئـــاوی ئـــاراس
ســـنووری رۆژهەلاتـــە جۆگـــەو کێـــوانی تـــۆ
ئـــەهوازو کێـــوی حـــەمرین، ژەنگـــارە رێـــی نـــسەیبین
ســـنوورە بـــۆ جنـــووبی باغـــچەو باغـــانی تـــۆ
لـــە نـــاوی ئـــەم ســـنوورە دوانـــزە ویلایـــەت هەیـــە
دەڵـــێن دوانـــزە ملیۆنـــە نفوســـی کـــوردانی تـــۆ
حاشـــا درۆیـــە وتـــرا نفووســـیان نەنووســـرا
دەگاتـــە بیـــست ملیـــۆن بنووســـرێ قـــەومانی تـــۆ
لـــە دەر بـــە ئـــەم ســـنوورە لـــە ئەنقـــەرەو خوراســـان
بلـــوش و ئەزەربـــەیجان، لەوێـــشە خزمـــانی تـــۆ
ئـــەی وەتـــەنی خۆشەویـــست نـــاوتم ئـــەوجا کـــە بیـــست
منـــداڵێکی ســـاوا بـــووم، دەبوومـــە قوربـــانی تـــۆ
وتـــەی ولاتـــی کـــوردە، لـــە لای تـــۆ هـــەروەکو وێـــردە
(ئەســـیری) ئـــەم حاڵەتـــە دەلیلـــی میـــوانی تـــۆ[1]

گۆتییەکان و هۆرییەکان و لۆلۆییەکان و کاشییەکان بە بەشێکی گرنگی باوو باپیرانی کورد دەژمێردرێن، تێکڕای ئەم تیرانەیش ئاری نەژادو هیندو ئەوروپایی نین، بەڵکو

[1] دیوانی ئەسیری، ئامادە کردن و پێشەکی: دکتۆر کوردستان موکریانی، پێدا چوونەوەو بەراورد: ئەحمەد تاقانە، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦، لاپەڕە (١٧٤ ــ ١٧٥).

دانیـشتوانی رەسـەنی ناوچـەکانی زاگرۆسـنو هـەر لـە کۆنـەوە لەوێدا بوونـەو ژیـاون، لـە پاشانیشدا تەووژمی هیندو ئەوروپایی ئاری نەژاد هاتونەتە ناوچەکەیانو تێکەڵ بە یەکتری بوونەو لە پاشاندا دانیشتوانی رەسـەنی ناوچـەی زاگرۆس لەگـەڵ ئـاری نەژادەکانـدا وەکـو میتانیو میدی بە هەموویانەوە تێکرا میللەتی کوردیان پێکهێناوە. سەرەڕای هەموویشی بە درێژایی مێژوو نەتەوەیەك هەر هەبووە کە ناوەکـەیان لـە وشـەی کـوردەوە نزیـك بـووە، وەکو کەرداو کەردوو کەردەکیسو کاردۆخیو کورتیو کیرتـی کـە هـەردەم بـە بەشـێك لـە گۆتییـەکان لـە قەڵـەم دراون. بەڵگەیـەکی مێـژوویی دەیـسەلمێنێت کـە هـەموو ناوەکـانی خالیدیو ئاراراتیو سۆباریو نایریو میتانیو موشکیو.... هتـد هـەر هـەموویان گـۆتی بوون. لە نووسـراوێکی هـەڵکۆڵراودا کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەردەمی شەلمەنـسەری یەکـەم ١٢٨٠- ١٢٦١ پ. ز. هـاتووە (هـۆزی گـۆتی کـە لـە ئاسمـانی ئـەم سـەردەمەدا وەکـو ئەستێرەیەکی پرشـنگدار بـوو، نـەك بـە تـەنیا بـە هـۆی زۆرییـەوە، بـەڵکو بـە هـۆی ورەو ئازایـەتیو کاولکارییـەوە بـەناوبانگ بـوون. لـە رووی منـدا درێـژەیان بـە یـاخی بـوونو دوژمنایەتی دا)[١]

پایتەختی گۆتییـەکان (ئـەرەبخا) بـووە کـە ئێـستا گەڕەکێکـە بـە نـاوی عەرەفـەوە لـە رۆژئاوای شاری کەرکوك، بە پێی راو بۆچوونی دکتۆر کەمال رەشید، گۆتییەکان بـریتین لـە کۆنترین دانیشتوانی شاری کەرکوك، هەر ئـەوانیش پـێش (٣٥٠٠ - ٤٥٠٠) سـاڵ پ. ز. قەڵای کەرکوکیان دامەزراندووە.[٢]

بە گوێرەی ئەو نووسراوانەی کە بە خەتی بزماری نووسراون، نـاوی وڵاتـی گۆتیـوم، بـۆ یەکەم جار لە لایەن (لوگان ــ ئان مونتو)ی حاکمی شاری ئەدەب سۆمەرەوە هـاتووە، کـە ئەم شارە لە ناوچەی فوراتی باشوور بووە کە ئێستا پێی دەووترێت سەماوە.[٣]

گۆتیـەکان لـە سـەرووی چـیای حـەمرینو ژووروی وڵاتـی عێراقـی ئێـستا ژیـابوون. سـۆمەرییەکانو ئەکەدییـەکانو پاشـتریش ئاشـوورییەکان، بـەو ناوچـە گـۆتی نـشینانەیان

---

[١] ئیحسان نووری پاشا، مێژووی ریشەی نەژادی کورد، لاپەڕە (٢٠).

[٢] الدکتور جمال رشید، کرکوك فی العصور القدیمە، دار ئاراس، أربیل، ٢٠٠٢، لاپەڕە (٢٧).

[٣] قادر ئەحمەدی، کوردو مێژوو، لاپەڕە (٢٣).

دەووت سوبار، سوبور، سوبارتو، سوبار تیوم، سوبار توم، شوبارو، شوبریاو تەنانەت شوراویشیان پێ وتووە.[1] وەهای پێدەچێت کە گوندی (شۆراو) کە دەکەوێتە سەر ڕێگای کەرکوك‌و هەولێرەوە هەر لەو ناوە کۆنەوە سەرچاوەیگرتبێت.. هەروەها لەسەر جادەی داقوق دوزخورماتو گوندێك هەیە ناوی (شۆراو)ە . سۆمەریەکان بە شاخیان دەووت (کور) لە حاڵەتی کۆدا وتوویانە (کور کور) بە مانای چیاکان، مەبەستیشیان وڵاتی چیاکانی کوردستانی ئێستا بووە.

ئەکەدییەکانیش وشەی (عەلیاتم)یان بۆ ژووروی وڵاتی عێراقی ئێستا بە کارهێناوە. (نارام سین — ٢٢٦٠ — ٢٢٢٣)ی پ. ز. کە کوڕەزای سەرگۆنی ئەکەدی بووە، ناوی خۆی ناوە پاشای عەلیاتم. خەڵکانی گۆتیۆم لە دانیشتووانی ئەرابخاو قەڵای کەرکوك زۆرینەی دانیشتووانی ناوچەی سوبارتۆیان پێکهێناوە.

لە یەکێك لە نووسراوەکانی سەر پارچە قوڕەکانی هەزارەی دووەمی سەردەمی سۆمەریەکاندا ناوی زەویوزاری (کەردە) هاتووە. ئەو پارچە نووسراوە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شا (شورسین)ی شای (ئور) (١٩٧٨ ــ ١٩٧٠)ی پ. ز.. ئەم ناوەیش بۆی هەیە کە بە (کەردەکە)یش بخوێنرێتەوە.[2]

مێژوو نووسی یۆنانی هیرۆدۆت (٤٨٤ ــ ٤٢٥)ی پ. ز. وشەی (کارداکیس)ی بە کارهێناوە. پاشتریش (زەینەفۆن) کە لە ساڵی (٤٠١)ی پ. ز.دا بە خۆی‌و دە هەزار سەربازەوە لە وڵاتی فارسەوە دەگەڕێنەوەو بۆ ماوەی حەوت ڕۆژ بە کوردستاندا ڕەتدەبن‌و تووشی شەڕێکی سەخت دەبن لەگەڵ دانیشتووانی ناوچەکەدا، ئەم سەرکردە سەربازییە یۆنانییە لە کتێبەکەیدا ناوی دانیشتووانی ناوچەکەی بە (کاردۆخی) بردووە. هەندێك لە لێکۆڵەرانی کورد وەهای بۆ دەچن کە ناوچەی (کەردا) لە سەرچاوە بزمارییەکاندا بە شێوەیەکی ئەوتۆ نووسراوە، گەر یەکێك شارەزای زمانی سۆمەری نەبێت وەهای تێدەگات کە ناوی ناوچەکە (کەردەکا)یە نەك (کەردا)، بۆیە کە هیرۆدۆت گوێی لێبووە یاخود خوێندویەتیەوە بە شێوەزاری یۆنانی بە (کارداکیس) نووسیویەتی، بە زۆریش وەها مەزنە

---

[1] الدکتور جمال رشید، کرکوك فی العصور القدیمە، لاپەڕە (٢٤).

[2] توفیق وهبیي بك، الأثار الکاملة، اعداد: رفیق صالح، بنکەی ژین، سلیمانیە، ٢٠٠٦، لاپەڕە (٢٢).

دەکرێت کە هیرۆدۆت لەم ناوە مەبەستی دانیشتووانی کوردستان نەبووە، بەڵکو مەبەستی دانیشتووانی ناوچەی (کەردا) بووە.[1]

مامۆستا ئەمین زەکی ناوی کوردی بە درێژایی مێژوو بەم شێوەیەی خوارەوە تۆمار کردووە:

١. لە لای سۆمەریەکان بە ناوی (گوتی. جویت. جودی).

٢. لە لای ئاشووریەکان (گوتی. کوتی. کورتی. کاردو. کاردا. کاردان. کارکتان. کارداك).

٣. لای یۆنانیەکانو رۆمانەکان (کاروسۆی. کاردخۆی. کاردوك. کردوکی. کردوخی. کوردویکای).

٤. لای ئێرانیەکان (کورتیوی. سبیرتی. کورداها).

٥. لای ئەرمەنیەکان (کوردوئین. کوردوچیخ. کورتیخ. کرخی. کورخی).

٦. لای عەرەبەکان بە پێی کتێبە ئیسلامییەکان (کردی. کاردوی. باکاردا. کارتاویە. جودی. جوردی. بکرادە).[2]

جیۆگرافیناسی ناسراوی یۆنانی سترابۆن (٦٤ پ. ز. ــ ١٩ زاینی) لە سەدەی یەکەمی زاینیدا لە هەرێمی (کبادۆکیە)ی ئاسیای بچووکدا ژیاوە. کتێبێکی بۆ جیۆگرافیای جیهان لە حەڤدە بەرگدا داناوە. ناوچەکانی ئەو سەردەمەی بابلو ئاشوورو کوردوئینی وەسف کردووە. جیۆگرافیای ناوچەی (کوردوئین)ی لە نێوان شاری ئامەدو موشدا دەستنیشان کردووە. ناوی چەند شارێکی کوردی لەسەر رووباری دیجلە هێناوە، کە ئەمانەن: (ساریسا)و (ساتالکا)و (پیناکا).[3]

لە سەردەمی ئاشووریەکاندا بە ویلایەتی (بۆتان)و (ئاشوور)یان وتووە (گۆتیۆم) واتە وڵاتی (گۆتی). هەندێك لە مێژووناسان وەهای بۆ دەچن کە لە مێژوودا میللەتێك نەبووە

---

[1] الدکتور فرست مرعی، کردستان في القرن السابع الميلادي، مرکز کردستان للدراسات الاستراتيجيه، سليمانيه، ٢٠٠٦، لاپەڕە (٣١).

[2] محمد رسول هاوار، کوردو باکوری کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، ٢٠٠٦، لاپەڕە (٣٨).

[3] الدکتور فرست مرعی، کردستان في القرن السابع الميلادي، لاپەڕە (٣٤).

به ناوی ئاشووریەوە، بەڵکو دەوڵەتێکی پڕ هێزو بە توانا هەبووە بە ناوی ئاشوورەوەو هەر میللەتێکیش لەو میللەتانەی ناوچەکانی گوتیوم گەر خواوەندی (ئاشوور)یان پەرستبێت ئەوا پێیان وتراوە ئاشووری. ڕۆژهەڵاتناس (دکتۆر ئاوری) لە بارەی گۆتیۆمەوە یانی وڵاتی گۆتیۆمەوە دەڵێت:

(کاردۆ. کاردۆخی. کارتوخی. کاردۆشی. کاردا. کارداك. کارداویە. کاتاویە. کوردی. کورتی. کورتەدی. کورتۆخی. کوردوانی. کوردیا. گوتی. ئەمانە هەمووی بۆ یەك ناو دەبرێن).[1]

لە کتێبێکی سەردەمی ساسانییەکاندا کە بە زمانی پەهلەوی نووسراوە ناوی (کورد، کوردان) هاتووە. ئەردەشێری بابەکان دامەزرێنەری بنەماڵەی ساسانی لە ساڵی (٢٢٦)ی پ. ز.دا کە باسی دوژمنەکانی دەکات، دێتە سەر (مادیگ) ناوێك کە (پادشای کوردان) بووە.[2] لە ساڵی (٥٣٨)پ. ز.دا کاتێك کورشی پادشای فارس بابلی داگیر کرد، سووارە کوردە گۆتۆییەکان پێشڕەوی لەشکرەکەی بوون. گۆتۆییەکان کە پایتەختەکەیان ئەراپخا بوو بە تەنیشتی شاری کەرکوکی ئێستاوە، سەدو بیستو چوار ساڵو چل ڕۆژ وڵاتی ئەکەدو بابلیان داگیر کردو لەو ماوەیەدا لە خوارووی وڵاتی نێوان دوو ڕووباری میزۆپۆتامیادا حوکمڕانیان کردووە (لە دەورو بەری ٢٢٦٤ – ٢١٧٣ پێش زایینی) بیستو یەك پادشای گۆتۆ لەو سەدەیەدا یەك بە دوای یەك هاتن.[3]

کورد لە ڕوانگەی وشەوە بە واتای بە هێزو پاڵەوان پێناسە کراوە. ئەمین زەکی بەگ لە کتێبی کوردو کوردستاندا لەو باوەڕەدایە کە ڕەنگە وشەی کورد لە زمانی ئاشوورییەوە وەرگیرا بێت، کە لەو زمانەدا کاردو کورد بە واتای بە هێزو پاڵەوان هاتووە. هەندێ کەسی

---

[1] محەمەد مەردۆخی کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، وەرگێڕانی: عبد الكريم محمد سعيد، بڵاوکردنەوەی چوار چرا، سلێمانی، چاپی دووەم، (٢٠٠٧)، لاپەڕە (٩٣).

[2] ئارشاك سافرستیان، کوردو کوردستان، وەرگێڕانی: ئەمین شوان دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، لاپەڕە (٢٠).

[3] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢٦).

تر کورد بە (گـورد)ی فارسـی تێگەیـشتوون کـە لـە شـانامەدا بـە واتـای پاڵـەوان[1] دێـت. بێگومان تاوەکو ڕۆژی ئەمرۆمان لە نێو میللەتی کورددا کەسانی دامەزراوو تێکسمڕاو بە (خورت) وەسف دەکرێن. (فایەق بێکـەس)ی شـاعیریش کـورد بـە گـورد وەسـف دەکـاتو دەڵێت:

ئـــەم کـــوردە گـــوردە ئێـــستا کـــە بێکـــەسو هـــەژارە
ملـــی بـــۆ شـــیری دوژمـــــن خـــوارو کـــەچو لارە[2]

هەروەها ئەسیری شاعیریش هەمان وشەی (گورد)ی بۆ وەسفی کورد بـە کـار هێنـاوەو دەڵیت:

پـــیرۆز بـــێ جـــەژنی تـــۆ ئـــەی کـــوردی گـــوردی بـــە وەفـــا
ســـــەد جـــــەژنی وا بـــــدینی بـــــە دڵخۆشـــــیو ســـــەفا[3]

مێژوو نووسی ناسراو (درایڤەر) ناوی کوردی بە درێژایی مێژوو بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلین کردووە:

١. لە سەدەی یەکەمی زاینیدا: کوردوەنی. گوردێنی. گوریەئەس. گوردیەئنا.
٢. لە سەدەی دووەمی زاینیدا: گوردێنێ. گورد یەئوس. کوردوێنێ. کەردینۆس.
٣. لە سەدەی چوارەمی زاینیدا: کەردو وێنی. کوردوێنی. کوردیەئی.
٤. لە سەدەی پێنجەمی زاینیدا: کەردوێنی. کوردوێنە. کوردێینە.
٥. لە نووسراوی پیاوە ئاینییەکاندا: کەردیئۆس. کوردولیە. کوردیەلیە.[4]

نووسـەری ناسـراوی عێراقـی دکتـۆر عـەلی وەردی. نووسـیویەتی کـە ئیمـامی عـەلی

---

[1] مەنسوور مەخدەم، گرنگی کـوردو کوردسـتان. وەرگێڕانـی: ڕەفعـەت مـورادی، وەزارەتـی ڕۆشـنبیری، لاپەڕە (٢٠).

[2] دیوانی فایەق بێکەس، ئامادە کردنی: محەمەدی ملا کەریم، چاپخانەی الادیب، بغداد، ١٩٨٠، لاپەڕە (٦٥).

[3] دیوانی ئەسیری، لاپەڕە (٤٠).

[4] (گ. ر. درایڤەر)، درایڤەرو کورد، وەرگێڕانـی: ئـەنوەری سـوڵتانی، بنکـەی ژیـن، سـلێمانی، ٢٠٠٥، لاپەڕە (١٥).

وتوویەتی بنەڕەتو سەرچاوەی عەشرەتی قورەیش دەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی (کوتی) لە عێراقی کۆندا.. ئەوەتا ئەو نووسەرە لە لاپەڕە (١٠٦)ی کتێبی (أسطورة الادب الرفیع) دا دەڵێت: (ولکن علي بن ابي طالب جاء برأي آخر في أصل قريش. فهو يقول بأن قريشا من نبط كوثي. وكوثي بلدة في العراق القديم..).[١] لە راستیدا ئەم رستەیە بە قەڵەمی کوردێك نەنووسراوە، بەڵکو لە لایەن نووسەرێکی بەناوبانگی باوەڕ پێکراوی عەرەبییەوە نووسراوە کە ئەویش دکتۆر عەلی وەردیە.! لەوانەیە هەندێك بڵێن کە مەبەستی ئیمامی عەلی رەزای خوای لێبێت ناوچەی (گوتی) نییە بەڵکو شاری (کوت)ە لە خوارووی عێراقدا کە ئێستا ناوچەیەکی عەرەبنشینە.. مامۆستا مەلا جەمیلی رۆژبەیانی لەم رووەوە لە کتێبی (چوار دەوڵەتی کوردی)دا دەڵێت کە ناوچە بێشەڵانو زەلکەوەکانی خوارووی عێراق لە سەردەمی کۆندا کوردنشین بوونەو عەرەبی تێدا نەبووە. هەروەها دەڵێت کە وشەی (هور) لە بنەڕەتدا وشەیەکی کوردییەو عەرەبی نییە. ئەوەتا بەم شێوەیە نووسیویەتیو دەڵێت:

(هەوارو وشەیەکی کوردیە لەگەڵ زەلکاودا یەك مەبەست ئەگەیەننو یەك واتان. دوور نیە عەرەب ئەم ناوە کوردییەیان کردبێ بە هۆرو (ئەهواری وشەی گشتی). دەڵێم دوور نییە چونکە عەرەب لە سەردەمی ئەمەویو عەباسیدا وشەی (بطيحة. بطائح)یان بە کار هێناوەو ئەم وشەی (هور)ە دواتر کەوتۆتە سەر زمان. مەبەست لە هەوراو (هور ــ أهوار) ئەو سەر زەوییە زەلکاوە قامیشەڵانە جەنگەڵەیە کە ئەکەوێتە نێوان بەسرەو ئەهواز (ئاوەزێ) عیمارە ــ کوت ــ ناسریەوە. ئەم خاکە لە سەردەمی ساسانیدا وشکانو پڕ لە باغاتو کشتوکاڵ بووە. پاش رووخانی دەوڵەتی ساسانی لە سەردەمی سەرەتای ئیسلامو دەورانی ئەمەویدا بە هۆی ئەوەوە کە (سواد العراق) (رەشە خاکی عێراق) هەموو باغە خورماو دارستانو کشتوکاڵ بووە).[٢]

لە پاشاندا مامۆستا مەلا جەمیل دێتە سەر ئەوەی کە بڵێت (حەجاج)ی والی عێراق بوو (کوفە)ی بە جێ هێشتو بۆ ئەوەی نزیکی هەوراوەکان بێتو زوو زوو هەڵمەتی

---

[١] الدکتور علي الوردي، أسطورة الأدب الرفیع، مدینة قم، ٢٠٠٥، لاپەڕە (١٠٦).

[٢] گۆڤاری روڤار، مەلا جەمیلی رۆژبەیانی، شەهیدی فیکری مێژوو، سلێمانی، ژمارە (٤٨)، کانوونی دووەم، ٢٠٠٨، لاپەڕە (١٤).

یاخییان بداتو چوو شاری (واست)ی دروستکردو لەوێ دانیشت..).[1]

مامۆستا مەلا جەمیل کوردستانی بوونی ناوچەکە دوپات دەکاتەوەو دەڵێت (لەم سەردەمەدا هەرێمی واست (کوت) بەشێبوو لە کوردستان...)[2]

لێرەدا پێویستە بڵێین جیاوازی هەیە لە نێوان هەر سێ وشەی (کوێت)و (کوت)و (کوتی). لە راستیدا لە سەردەمانی کۆندا ناوچەی (کوت)ی عێراقی کوردنشین بووە، وشەی (کوتی. گوتی. جودی)یش پەیوەندی بە مێژووی باوو باپیرانی میللەتی کوردەوە هەیە...

گۆتیەکانو کاشیەکانو هورییەکان دانیشتوانی رەسەنی چیای زاگرۆسو ژووررووی وڵاتی نێوان دوو رووبارن، بە تایبەتی گۆتیەکان بە کۆنترین دانیشتوانی کوردستانی خواروو لەگەڵ شاری کەرکوك دەژمێردرێن، هەر ئەوانیش قەڵای کەرکوکیان دامەزراندووە، پایتەختەکەیان ئەرابخا بووە لە شاری کەرکوکدا، کە ئێستا پێی دەوترێت گەڕەکی عەرەفەو دەکەوێتە تەنیشتی ناوچەی باوە گوڕ گوڕی نەوتییەوە. مێژوو نووسی یۆنانی (پلۆتارخ ٥٠ - ١٢٥ز) کاتی خۆی سەردانی رۆژهەڵاتی کردووەو ناوچەی (باوە گوڕ گوڕ)ی بە ناوی (کور کورا kor koura) ناو بردووە، کە ئەم شوێنەش لەگەڵ ئەرابخا بەشێك لە ناوچەی ساترابی میدییان پێکهێناوە. دکتۆر جەمال رەشید وەهای بۆ دەچێت کە وشەی (کەرکوك)ی ئێستا هەر لەو ناوە کۆنەوە سەریهەڵدابێت، لە پاشاندا پاشگری زاگرۆسی (ak – uk)ی وەرگرتووەو بووە بە کەرکوت (korkout) یاخود (korkour – uk)و دواتریش بووە بە کەرکوك.[3]

یەکەم ئاماژە بە گۆتیەکان ئەوەیە کە یەکەمین پاشای گۆتی ناوی (ئاننا توم) بووە. ئەم پاشایە لە سەدەی (٣١)ی پ. ز.دا ژیاوەو لەگەڵ ئیلامییەکاندا شەڕی کردووەو شاری (لاگش)ی کردووە بە پایتەختی خۆی، هەروەها ئاماژەیش بەوە کراوە کە رۆژگاری فەرمانڕەوایی گۆتی بە دەستی (ئۆتۆهیگاڵ) پاشای ئور لە ناو چووەو گۆتییەکان بەرەو کەناری چیای ئارارات کە وڵاتی پێشینی خۆیان بووە، کشاونەتەوەو لەگەڵ لۆلۆییەکاندا

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٤).

[2] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٥).

[3] د. جمال رشید، كركوك في العصور القديمە، دار ئاراس، اربيل، (٢٠٠٢)، ل (٤٢).

تێکەڵ بوونە، دوایین پاشای گۆتی ناوی(تیریگان) بووە.[1]

گۆتییەکان بە درێژایی سەدەیەك (٢٢٢٨ - ٢١٢٨)ی پێش زایینی حوکمڕانی وڵاتی ئەکەدیان کردووە لە خوارووی وڵاتی نێوان دوو رووباردا. لە ستوونی حەوتی (دێڕی ٢١ - ٢٨)دا لە لیستی پاشایانی سۆمەریدا ئەم زانیارییانە نووسراون.

ئۆتۆ بۆ ماوەی حەوت ساڵ حوکمڕانی ئوری کرد، پاشانیش بۆ ماوەی سێ ساڵ پێنج پاشا حوکمڕانییان کرد. بە هێزی چەك ئۆرۆك داگیر کراو مولکیەتی بەرەو چیاکان گوازرایەوە. لە نێو خێڵی گۆتییەکاندا پاشایەکی بە ناو (لوکال مانو- توك) پەیدا بوو، پاشان ئیمیتای بوو بە پاشاو بۆ ماوەی سێ ساڵ حوکمی کردو ئینکیشۆش شەش ساڵ حوکمی کردو سارلکەب شەش ساڵ حوکمی کرد شولمی شەش ساڵ حوکمی کردو ئیلۆمیش شەش ساڵ حوکمی کرد ئینیماکش پێنج ساڵ حوکمی کرد ئیارلکەب پازدە ساڵ حوکمی کرد ئیباتی سێ ساڵ حوکمی کردو ئیارلا سێ ساڵ حوکمی کردو کوروم ساڵێك حوکمی کردو هابیلکین سێ ساڵ حوکمی کردو لیبرابوم دوو ساڵ حوکمی کردو ئیراروم دوو ساڵو هابلوم دوو ساڵو بۆزرۆسین کوڕی هابلوم حەوت ساڵو هەروەها ئیارلکنەد حەوت ساڵو سیئیۆم حەوت ساڵو تریگان چل رۆژ. کۆی گشتی حوکمڕانیی گۆتییەکان نەوەتو یەك ساڵو چل رۆژ دەکات.[2]

لەسەر نەخشی پاشماوەیەکی کۆنو دێریندا ناوی بیست پاشای گۆتییەکان دەکەونە پێش چاو، کە بە درێژایی نەوەتو یەك ساڵو چل رۆژ دەسەڵاتیان بەسەر وڵاتی ئەکەددا سەپاندووە:

---

[1] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی)، کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، وەزارەتی رۆشنبیری، (٢٠٠٨)، ل (٤٥).

[2] د.جمال رشيد، ظهور الكورد في التأريخ، الجزء الأول، دار ئاراس، اربيل، ٢٠٠٣، ل (٥٥١).

پاشایانی گۆتی ٢٢٢٨ - ٢١٢٨ پ . ز

ز	ناوی پاشاکان	ساڵانی حوکم
١	Imta ئیمتا	٣
٢	Inkishu ئینکیشۆ	٦
٣	Nikiallagat نیکیلاگات	٦
٤	Shulme شولمی	٦
٥	Elulumesh ئیلۆلۆمش	٦
٦	lnimabaksh ئینیماباکش	٥
٧	lgeshaush ئیگشاوش	٦
٨	Iralagat ئیرالاگات	١٥
٩	Ibate ئیبات	٣
١٠	Iralagash ئیرالاگاش	٣
١١	Kursum کورسوم	١
١٢	-----	٣
١٣	-----	٢
١٤	Irarum ئیراروم	٢
١٥	Ibranum ئیبرانوم	١
١٦	Halbum هالبوم	٢
١٧	Puzur – sin پوزوروسین	٧
١٨	Iralaganada ئیرالاگاندا	٧
١٩	-----	٧
٢٠	Tirigan تیریگان	٤٠ رۆژ
سەرجەم ٢٠ پاشا ٩١ ساڵو ٤٠ رۆژ		

سەرچاوە:

[١] Wooliy, Sir Leonard, Excavation at Ur, London, ١٩٥٥, p. ٢٥٤

لۆلۆکان لە سەدەکانی (٣٧)ی پ. ز.دا لە ناوچەکانی نێوان بەغداو کرماشانی ئێستادا

[١] د. فؤاد حمة خورشيد، أصل الكورد، بغداد، دار الثقافة والنشر الكوردية، ٢٠٠٦، ل (٧).

ژیاون، لەو سەردەمەدا بەو ناوچەیەیان دەووت (لۆلۆبۆم) واتە شوێنی ژیانی لۆلۆکان. سۆمەرییەکان بە مرۆڤی تاکیان وتووە (لۆ) لە کاتی کۆیشدا وتوویانە (لۆلۆ) بە مانای خەڵکی. بە چیایان وتووە (کور) لە کاتی کۆیشدا وتراوە (کور کور) یانی چیاکان. کۆمەڵێك لە مێژوو نووسان پێیان وایە کە ئەم هۆزە لە ناوچەی سلێمانیو شارەزوورو زەهاو و هالمان - حەلواندا ژیاون، کە لە سەردەمی ئاشوورییەکاندا بە وڵاتی زاموا ناوی دەرکردووە[1]

شای ئەکەد (نەرام سین) (٢٢٦٠ - ٢٢٢٣ پ . ز) کە دەکاتە کوڕەزای سەرجۆنی ئەکەدی، هێرش دەباتە سەر لۆلۆییەکانو بە سەریاندا زاڵ دەبێت. دەوترێت کە شای لۆلۆییەکان (ساتۆنی) لەگەڵ (سیدوردی) ناوێکدا پەیمان دەبەستنو روو بە رووی ئەکەدییەکان دەوەستن. نەرام سین ئەو هێرشەی لە میلی سەرکەوتندا تۆمار دەکات. لە پاشاندا ئەم میلە لە شاری سوسەدا دۆزرایەوە. هەروەها سەرکەوتنی نەرام سین بەسەر شای لۆلۆییەکان (ساتۆنی)و وڵاتی (سیدوردی)ی هاوپەیمانیان، لە نەخشەی قەد چیای دەربەند گاور لە ناوچەی قەرەداغی شاری سلێمانی تۆمار کراوە. کە چاومان بە وێنەیەکی هەڵکۆڵراوی پیاوێکی ریشدار بە بەرزی یازدە پێ دەکەوێت، کڵاوێکی ئاسنینی لەسەر کردووەو بە دەستی چەپەی کەوانێکی هەڵگرتووەو بە دەستی راستەشی تەور داسێکی هەڵگرتووە، پێی چەپەشی بەرز کردۆتەوە بەو مانایەی کە لە حاڵەتی رێکردندایە. لە ژێر پێشیدا دوو کەسی کوژراو راکشاون، قەبارەی هەر یەکێکیان هەندی چواریەکی کابرای ریشدارە[2]

لە نێو دەروازەی (سەرپێل)دا نەخشێکی سەردەمی لۆلۆیەکان لەسەر بەرد هەڵکۆڵراوە. وێنەکە شا ئانۆبانینی پادشای لۆلۆیی نیشان دەدات. ریشێکی درێژی چوار گۆشەیی هەیەو کڵاوێکی خڕی لەسەردایە. بەرگێکی کورتی لەبەردایەو کەوانێکی بە دەستەوەیەو بە دەستەکەی تری تەورێك. پێی خۆی لەسەر دوژمنێك داناوە کە لەسەر زەوی کەوتووە. بەرامبەر بە خوداوەندی چەشنەکان (نی نی) وەستاوە. ئەو خواوەندە بە کڵاوێکی درێژو

---

[1] قادر ئەحمەدی، کوردو مێژوو، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ١٢٤.

[2] د.فوزي رشيد، نرام سين ملك جهات العالم الأربعة، بغداد، ١٩٩٠، ل (٥٣).

بەرگێکی ریشوودارەوەیە کە تاقولە پێی هاتووە. دەستێکی بۆ شا راکێشاوەو لە خواریشەوە شەش دیلی تر بەیەکەوە بەستراونەتەوەو هەموویان دەستیان شەتەك دراوە، لە خواریشەوە شەش دیلەکە دەستیان لە پشتەوە بەستراوەتەوە. نووسینەکە بە زمانی ئەکەدی نووسراوە. وەهایش دەردەکەوێت کە دوژمنەکانی لۆلۆییەکان هەر ئەکەدییەکانن[1]... تەگلات پەلاسەری دووەم بەشێك لە ئارامییەکانی میسۆپۆتامیای بردووە بۆ وڵاتی لۆلۆ. (دکتۆر سپایزار) لۆلۆکان بە باوو باپیرانی لورەکانی ئێستا دادەنێت.[2]

پاش کز بوونی هێزو توانای گۆتیەکان ئەوە بوو هۆرییەکان سەریان هەڵداو ناویان کەوتە نێوانەوە. لە بەشی (٣٥ — ٢٠ — ٣٠)ی کتێبی پیرۆزدا بە (حورتیون) ناویان هاتووە.[3] هیچ پەیوەندییەك لە نێوانی زمانی هۆریدا کە بە نووسینی مێخی دەنووسرا لەگەڵ زمانە هیندو ئەوروپاییو سامییەکاندا بە دی ناکرێت. بەڵکو ئەم هۆرییانە خەڵکی رەسەنی بنەڕەتی ناوچەکەن، لێرەشدا تێکەڵییەك هەیە لە نێوان سۆبارتییەکانو هۆرییەکانو میتانییەکاندا. توێژەری ئەمریکایی (گیلپ) وایدەبینێ کە هۆرییەکان لە نەوەکانی دوایی سۆبارتییەکانن.[4] ناوی خوری لە زمانە جیاجیاکاندا بە پێی رێنووسی نووسەرەکان گۆڕانی بەسەردا هاتووە. لە دەقە ئەکەدییەکانی بۆغازکۆیدا بە (hu - ri)و لە لای خاتییەکاندا (horlili) واتە خۆریەکانو (hurrla) واتە خوری.

لە نامەکانی توشراتای میتانیدا بۆ فیرعەون بە (hur – ru – u – he). لە نۆزیدا بە (hur-ru) لە تەوراتدا بە حوریم. حوری لە زمانی عەرەبیدا هەر لە تەوراتەوە وەرگیراوە. لە ئینگلیزیدا بە (hurrian) لە ئەڵمانیدا بە (hurritisch) لە فەرەنسیدا (hourrite)

---

[1] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی)، کوردو سەرچاوە مێژووییەکان، ل (٣٠).

[2] محەمەد مەردۆخی کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، و: عبد الکریم محمد سعید، بڵاوکراوەی چوار چرا، سلێمانی، (٢٠٠٧)، چاپی دووەم، ل (٩١).

[3] جورج رو، العراق القدیم، و: حسین علوان حسین، وزارة الأعلام، بغداد، (١٩٨٤)، ل (٣١٦).

[4] مێژووی کورد لە شارستانیەتی ئیسلامدا، أحمد محمود خلیل و: جوامێر محمد رشید، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٧)، (٢٠٠٨)، هەولێر، ل (١٨٤).

هاتووه...[1] هۆرییەکان هەموو ناوچەکانی باکوری میسۆپۆتامیایان حوکمڕانی دەکردو شاری (گاسوور)یان بە تەنیشتی شاری کەرکوکەوە گرتو ناوی (نووزی)یان لێنا..[2]

لە پاشاندا ئەمپراتۆریەتی میتانی بە دەستی چینێکی ئۆروستۆکراتیی هیندو ئاری دامەزرا، کە هاتنو لە نێو هۆرییەکانو کاشییەکانو گۆتییەکاندا جێگیر بوون لە بەرزاییەکانی چیای زاگرۆسو ژورووی نێوان دوو رووبار لە هەزارەی سێیەمو دووەمی پ. ز.دا. هەموو ناوچەکانی سۆبارتۆیان کرد بە نیشتەجێبوونی خۆیانو هەموو پاشاکانی هۆرییەکانیشیان خستە ژێر رکێفی خۆیانەوە. بۆ یەکەم جاریش پەیوەندی زمانی کوردییان بە هیندو ئارییەوە سەلماند...[3] شانشینی میتانی لە سەدەی شازدەی پ. ز.دا دامەزراو هەموو وڵاتی کوردستانی گرتە خۆی. پایتەختەکەیان ناوی (واشوگانی) بوو لەسەر رووباری خاپوور. قەڵای کەرکوك یەکێك بوو لە میرنشینەکانی ئەو وڵاتە پانو بەرینە. میسرییەکان بە (نەهارین) ناویان دەبردن. توانیان هێزی ئەسپو عەرەبانە بهێننە کایەوە. لە ساڵی (١٣٣٥)ی پێش زایینـدا مەملەکەتەکەیان بە دەستی شای ئاشووری (ئاشور ناسربال) رووخا. تا ئێستا ناوی یەکەم پاشای میتانی لەسەر مۆرێك دۆزراوەتەوە کە ناوی (شوتتارنا)یەو دەشێت پێی بڵێن شوتارنای یەکەم. وەکو لە مۆرەکەدا تۆمار کراوە (شوتتارنا) کوڕی (کیرتا)ی پاشای مەیتینییە. دوا پاشایەکی تری میتانی کە ئێستا ناسراو بێت (پاراتانای یەکەم)ە کە لە نزیکەی پێش یاخود پاش (١٥٠٠) پ. ز.دا دەسەڵاتی گرتبوە دەست. ئەم پاشایە توانی دەوڵەتی میتانی لە نێوان سێ گۆشەی خابووردا فراوانتر بکاتەوە.[4]

پاشا ناسراوەکانی میتانییەکان لە مێژوودا ئەمانەن:

(شوتارنای یەکەم)و (کیرتا) کۆتایی سەدەی شازدەهەمی پێش زایینی (ئیادرا تتارتا)و (دارم)و (سادتتار)و (ئارتامادای یەکەم) لە ناوەڕاستی سەدەی یەکەمی پێش زایین.

---

[1] کامەران کوێخا جەلال، مێژووی کۆنی کەرکوك، هەولێر، (٢٠٠٨)، ل (٤٧).

[2] جورج رو، العراق القديم، ل (٣١٨).

[3] د.جمال رشيد، كركوك في العصور القديمه، ل (٣٨).

[4] کامەران کوێخا جەلال، مێژووی کۆنی کەرکوك، ل (١٠٦ ــ ١٠٧).

(شوتیتارنای دووەم) سەرەتای سەدەی چواردەیەمی پێش زایینی.

(ماتتی ڤازا)و (شاتتواری یەکەم)و (ڤاسا شاتتا) کۆتایی سەدەی چواردەیەمو سەرەتای سەدەی سیازدەیەمی پێش زایینی.

(شاتتواری دووەم) دەورو بەری (١٢٧٠)ی پێش زایینی، لە نێو ئەو یازدە پاشایەی میتانیدا بە تەنیا شا (شاو شتتار) دەنگو باسی لە ساڵی (١٤٨٠)ی پ. ز.دا تۆمار کراوەو، خۆی بە گەورەی وڵاتەکەیو کۆشكو تەلاری ئاشوورییەکانیش داناوە.[1] پەیوەندییەکی بە تین هەبووە لە نێوان میتانییەکانو فیرعەونە میسرییەکاندا. بە تایبەتی ئەو پەیوەندییانە لە سەردەمی پاشای میتانی (توشراتا ١٣٩٠ پێش زایین) بە هێزتر بووە، سەرچاوە کۆنە میسرییەکان بە برادەری دڵسۆز وەسفی دەکەن. شا توشراتا خوشکێکی خۆی دەدات بە فیرعەونی میسری ئەمنمۆتبی سێیەمو لە پاش مردنیشی بە شا ئەمنحۆتبی چوارەم کە لە ساڵی (١٣٥٨ پ . ز) مردووە. ئەوە بوو شازادەی میتانی کە لە مێژوودا بە (نێڤەرتیتی) ناسراوە ژنی خناتوونی میسر بوو (١٣٦٩ - ١٣٥٣) پ . ز. ئەم فیرعەونەش بەوە ناسراوە کە بۆ یەکەمجار جارِی یەکتاپەرستی داوە. وەهای بۆ دەچوو ئەو خواپەرستییەش لە خۆردا بەرجەستە دەبێت. (نێڤەرتیتی) بە مانای هاتنی جوانکیلەکە دێتو شان بە شانی مێردەکەی فەرمانڕەوایی وڵاتی میسریان کرد. لە یەکێك لە نامەکانی توشراتای شای میتانی بۆ مێردی خوشکی، فیرعەونی میسری ئەمنحۆتبی سێیەم کە لە ساڵی (١٣٧٢)ی پ. ز.دا مردووە پێی دەڵێت:

بۆ میمۆریای پاشای مەزن. شای میسرو برای من.
ئەو زاوایەی کە خۆشم دەوێتو خۆشی دەوێم
خەزوورت توشراتای پاشای مەزن ئەمانە دەڵێت
کە وەکو پاشایەکی میتانی هەندی برایەك خۆشی دەوێیت
بارو دۆخی من زۆر باشەو هیوادارم تۆیش باش بیت
خۆتو ماڵو منالّتو خوشکەکەمو ژنەکانی تریشت
هەروەها سوپاو عەرەبانەو بەرزە وڵاخەکانت هەر باش بن

---

[1] عەبدوڵڵا قەرەداغی، کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، ل (٢١٤).

تێکڕای وڵاتەکەشتو سوپاکەشت باش بن
ئاسایش لەوڵاتدا هەر بەرقەرار بێت.[١]

کاشییەکان کە ئەوانیش بە بەشیکی باوو باپیرانی کورد دەژمێرێن لە هەزارەی دووەمی پ. ز.دا لە ناوەندی کێوەکانی زاگرۆسدا لەسەر ئەو خاکەی کە ئەمرۆ پێی دەڵێن لوڕستانو باکووری کوردستان لەسەر رووباری سیروان‌دا دەژیان.

گەلی کاسای یان کاشو یان کوش لە چیرۆکەکانی بابلیو پەیمانی کۆندا (تەورات) باسیان لێوە کراوە. ناوی ئەم گەلە لە ناوی خواوەندێکی چیاییی بە ناوی کاشۆوە هاتووە. لە ناوە ئارییەکانی دیکەی خواوەندەکانیان (دونیاش) (سوریاش) (بوریاش) بووە. بۆ خواوەندەکان سیمبولیان داناوە. هەروەها خاچیان وەکو سیمبولی خواوەندی رۆژ داناوە. وەك زانراوە خاچ سیمبولێك بوو بۆ خواوەندی (میترا)…. کاشییەکان لە بەشی ناوەڕاستی زنجیرە چیاکانی زاگرۆسدا نیشتەجێ بوون. پەلاماری وڵاتی بابلیان داو دەستیان بەسەردا گرت لە دەوروبەری ساڵی (١٧٦٠ پ . ز)دا. پەلاماری وڵاتی سۆمەریان داو بەسەریدا زاڵ بوون. بەم شێوەیە نزیکەی شەش سەد ساڵ فەرمانڕەوایی وڵاتی بابلو سۆمەریان کرد تاوەکو ساڵی (١١٧١ پ . ز).[٢] کاسیەکان خەڵکیان فێری ئەسپ سواری کرد. کاتێك لە سەدەی دوازدەی پ. ز.دا حکومەتەکەیان لە دەست چوو، ناوچەی نێوان دوو رووباریان بە جێهێشتو گەڕانەوە بۆ کێوەکانی خۆیان لە کوردستانو لوڕستان. زۆر بایەخیان بە خۆیان دەداو لە رووی ژنو ژنخوازییەوە تێکەڵ بە دانیشتوانی پێشووی ئەو جێگایانە نەدەبوون. گەلێکی شەڕکەرو ئازا بوون. لە گۆڕەکانیاندا خەنجەرو تیرو کەوانو گۆزەو گوارەو دەستەوانە دۆزراونەتەوە کە بە زۆری لە برۆنز دروست کراون…[٣]

شا (گاندیش) یەکێکە لە شا ناسراوەکانی کاشیەکان. ئەم پاشایە هێرشی کردە سەر بابلو داگیری کرد. پاشایەکی تریشیان بە ناوی (ئاگوم کاك ریمی)یەوە بووە. ئێستایش لە دەورو بەری شاری سنەدا چەند گوندێك بە ناوی (کاکۆ)وە هەن. هەروەکو زانراویشە

---

[١] فيليب حتي، تأريخ سوريا ولبنان وفلسطين، بيروت، دار الثقافة، ١٩٥١، ص (١٦٢ ـ ١٦٣).
[٢] گۆڤاری مێژوو، ل (١٨٢ ـ ١٨٣).
[٣] عەبدوڵلا قەرەداغی، کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، ل (٨٣).

(کاکەییەکان) بەشێکی گرنگ لە نەتەوەی کورد بێکدەهێنن. چەند حاکمێك لە مێژوودا فەرمانڕەوایی کوردستانیان کردووە بە نازناوی (کاکا)و (کیکیا) وەکو (کاکی) حاکمی (خۆبۆشیکا) لە سەرەتای هەزارەی یەکەمی پ. ز.. لە سالّی (٨٥٩) پ . ز بە ناوی (کاکیا) نووسراوەو. لە سالّی (٨٥٦) پ . ز بە (کاکی) نووسراوە. لە نووسراوەکانی (شالمانسەر)یشدا لە سالّی (٨٣٦) پ . ز بە (کیکی) نووسراوە. لە سالّی (٥٢٠) پ . ز (کاکیا) پیاوێکی میدی بووە. لە شانامەی فیردەوسیشدا باسی (کاکۆیی) پالّەوان کراوە کە گوایە کوڕەزای شای میدی ئیستیاك یاخود ئەژدەهاك بووە.[١]

وەك زانراوە میللەتی کورد لە دوو بەرە بابو باوو باپیران پێکهاتووە، بەرەی یەکەمیان ئاری نەژاد نینو بەلّکو هەر لە بنەڕەتدا دانیشتوانی چیای زاگرۆسو دەورو بەریان پێکدەهێنا، وەکو گۆتییەکانو خۆرییەکانو لۆلۆییەکانو کاشییەکان. بەرەی دووەمی باوو باپیرانی کورد ئاری نەژادنو وەکو کۆچبەرانی هیندو ئەوروپی لە رۆژهەلّاتی دەریاچەی قەزوینەوە لە سەرەتای هەزارەی دووەمی پ. ز.دا بەرەو ناوچەی کوردستانو چیای زاگرۆس کۆچیان کردو تێکەلّ بە دانیشتووانی ناوچەکە بوون. ئەو ئاری نەژادانەیش بە چەند قۆناخێك یەك لە دووای یەك هاتن وەکو میتانییەکانو مانناییەکانو سکاییەکانو خالدییەکانو میدییەکان. ئاری نەژادەکان تێکەلّ بە نەتەوە رەسەنەکانی ناوچەی کوردستانو چیای زاگرۆس بوونو لە ئاکامدا بە هەموویانەوە میللەتی کوردیان پێکهێنا. وەك پێشتریش ئاماژەمان بۆ کرد کە لە هەموو سەردەمانێکیشدا نەتەوەو تیرەیەکیش هەر هەبوونە بە ناوی کیرتیو کارداو کردۆو کوردۆئینو کاردۆخیو .. هتد.

وشەی (ئاری) بە مانای خانەدان دێت. یانی خاوەنی ئاگرو گەرماییو مالّو مولّکن. ئێستایش لە رۆژی ئەمرۆماندا لە نێو کورددا وەها باوە گەر بنەمالّەیەك خۆیان بە خانەدانو خاوەن میوان بزانن پێیان دەووترێت (کوانو) یانی ئاگریان ناکوژێتەوە. یاخود پێیان دەووترێت (ئۆجاخ) ئەم وشەیەیش هەر بە مانای ئاگر دێت. هەر مالّێکیش منالّیان لە دووای خۆیان بە جێ نەمێنێت پێیان دەووترێت (ئۆجاخ کوێر) بەو مانایەی کە ئاگری نێو مالّیان کوژاوەتەوە. لە کوردستاندا چەند ناوچەو شوێنێك بە ناوی ئۆجاخەوە هەیە،

[١] د. جمال رشيد، ظهور الكورد في التأريخ، الجزء الأول، ل (٥٥٩).

وەکو ئۆجاخی نێوان شاری کەرکوك و شارۆچکەی لەیلان. ئەم شوێنانەیش مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ پێش ئاینی ئیسلام و کاتی خۆی ئاتەشگا بوونەو جێی ئاگر پەرستی بوونە. زمانی سانسکریتی بە سەرچاوەی هەموو زمانانی هیندو ئەوروپایی دەژمێردرێت. هیندییە کۆنەکان کە ئەوانیش ئاری نەژادن خوایەکیان هەبووە بە ناوی (ئاگنی . Agni)یەوە کە بە خوای جۆری ئاگر دادەنرا. لە کۆمەڵگای ئارییایدا باوکی خێزان بەرپرسیاری پاراستنی ئاگردان و هەڵگیرساندنی ئاگر بووە. ئاگردانی ناوماڵ لە شوێنێکی تایبەتدا دادەنراو پیرۆزییەکی تایبەتیی هەبووەو جێی ڕێزو نەوازش بووە. هەر لەسەر ئەو بنەمایە لەوەو دوایش ئاگر بە ناوی یەکێك لەو چوار توخمو ڕەگەزە بە تەنیشتی ئاوو هەواو خاکدا بە پیرۆز دادەنراو بە ڕێزەوە تەماشا دەکرا.[1] بۆیە وشەی (ئاری) بە مانای ئاگر خوازو ئاگر پەرست دێت. (ئاریان)یش یانی ئەو کەسانەی کە لەگەڵ ئاگردا هەڵس و کەوت دەکەن. وڵاتی ئەفگانستان لە سەردەمانی زوودا بە (ئاریا) ناو دەبرا، چونکی دانیشتووانەکانی ئاگرپەرست بوون. شاری (هەرات)یش ناوەکەی لە (هرا، هرات)ەوە وەرگیراوە بە مانای ئاگر. تەنانەت وشەی (ئەهریمەن ــ شەیتان) لە (ئاهر)و (مان) پێکهاتووە. هەروەها وشەی (ئاهورامزدا)یش لە ئاگرەوە هاتووە بە مانای خێر خواز دێت.[2] تەنانەت ناوی وڵاتی (ئیرلەندا)یش هەر لە وشەی (ئاری)یەوە وەرگیراوەو ناوی وڵاتی (ئیران)یش بە مانای وڵاتی ئاری نەژاد دێت.

میدییەکان کە لە سەرەتای هەزارەی دووەمی پ. ز.دا بەرەو چیای زاگرۆس و کوردستان کۆچیان کرد، بە بەشێکی گرنگی باو باپیرانی کورد دەژمێرێن. ڕۆژهەڵاتناسی ناسراو (مینۆرسکی)یش ئەم ڕاستییە دووپات دەکاتەوە. زەردەشتی پەیامبەر سەر بە

---

[1] د. ئەردەشیر خودادیان. ئارییەکان و مادەکان. وەرگێڕانی: عەلا نوری بابە عەلی. سلێمانی ٢٠٠٣، لاپەڕە (٨٠).

[2] خسرو الجاف. اللر کرد أم لر..!؟ وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: محمد البدری دار ئاراس. أربیل، ٢٠٠٥، لاپەڕە (٥).

نەژادی میدی بووەو لە شاری ورمێ لە دایك بووە. (دارمستەتر) بڕووای وەهایە کە زمانی ئاڤێستایی زمانی کۆنی میدیایە.[1]

زۆر شارو ناوچەی کوردەواری هەن کە بنچینەیەکی کۆنیان هەیە. بۆ نموونە ئێستا گەڕەکی زێویە لە کەرکوکدا هەیە. ناوچەی (زێوە)یش بە تەنیشتی شاری هەولێرەوە هەیە. یاخود بە تەنیشتی شاری سلێمانیو ناوچەی سەقزی کوردستانی ئێرانەوە ناوچەی زێویە هەن. ئەم وشەیەیش لە ناوی شارێکی ماننای کۆنەوە وەرگیراوە کە ئەویش شاری (زیبیا)یە. هەروەها بە تەنیشتی شاری کەرکوكو چەند شوێنێکی تردا ناوچەی (تۆپزاوە)مان هەیە. هەندێك بە هەڵە ئەم ناوە لێکدەدەنەوە دەڵێن گوایە لە هەردوو وشەی کوردیی (توپز)و (ئاوا) پێکدێت یانی بە زۆرەملێو تۆپزی دامەزراوە.. لە راستیدا ئەم بۆچوونە لە راستییە مێژووییەکانەوە دوورەو ناوەکەیش دەگەڕێتەوە بۆ جیۆگرافیای سەردەمی هورییەکانو تا ئەمرۆش لە ناوچە کوردنشینەکان ماون. بۆ نموونە رووباری (بەڵخ)و (تۆپز) کە ئەمرۆ پێیدەڵێن (تۆپزاوە) لەو جۆرە ناوانەن، بەشی یەکەمی وشەی دووەم وەکو زاراوەی (تۆپ ـ پیا)و (تۆپ ـ کی ـ شینی)و.. پێکهاتوو.[2] لە سەردەمانی کۆندا وەها باو بووە گەر پاشایەك شارێکی دامەزراندبێت یاخود بە کارێکی گرنگ هەڵسابێت، ئەوا ناوی خۆی لەسەر بەردی ئەو شوێنە هەڵکۆڵیوە. خالدییەکان بەشێکی گرنگی باو باپیرانی کورد پێکدەهێنن، ئێستا هەندێك نەزان لە خالدییەکان بە هەڵەو چەواشە خۆیان بە کوڕی خالدی کوڕی وەلید دادەنێنو پێشتریش باسمان لەوەوە کرد کە سەلمانی کوڕی خالید نەوەی لەدوا بەجێنەماوە. بۆ نموونە (مینواس)ی پاشای خالدییەکان. ناوی خۆی تۆمار کردووەو نووسراوە:

خالدینی ئۆشماشینی
خوای بە توانای خالدی

---

[1] توفیق وهبی. کوردو زمانی کوردی. وەرگێڕانی لە ئینگلیزیەوە: دکتۆر عەزیز گەردی. سلێمانی، ٢٠٠٢، لاپەڕە (٢٢).

[2] بێهزاد خۆشحاڵی. فیلۆلۆجیای زمانی کوردیو مێژووی کوردستان. وەرگێڕانی: مستەفا غەفوور. دەزگای موکریان، ٢٠٠٨، لاپەڕە (٨٣).

مینواس ئیشپونی خی
مینواس کوڕی ئیشپونی
لوگال دان نوگال ئەلسولین
پاشای بە توانا پاشای گەورە
لوگال کور بیاینا ئەوی
پاشای سەرزەمینی بیاینا
ئەلوسی ئورو توشپەیی ئورو
دادپەروەری شاری توشپەر
مینـــواس شـیئینـــی
مینـــواس ئەنجـامـــی دا
تمنیـلـــی تیشیـونـــی
ئــەم کـــارە.[1]

مینەواس ناوچەکانی ڕۆژئـاوای گـۆمی ورمـێ تـاکو ڕۆژهـەڵاتی داگیر کـردووە. واتـە فەرمانڕەوایی ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کێلەشـین تـا دەگاتـە حەسـەن لوتـاش، تەپەکـەوە کـە دەشتی سەلدوزو شنۆ دەگرێتەوە کردووە. هەندێك لەو ناوانە تا ئێستا لە زمـانی کوردیـدا ماونەتەوە وەکو موسایر کە ئەمرۆ بۆتە (موجیسر) لە مەودای هەژدە کیلۆ مـەتری شـاری ڕەواندوزو ڕۆژئاوای دێی تۆپزاوە کە لە کاتی خالدییەکاندا بە (تۆپزە) بەناوبانگ بووە.[2]

مادەکانیش پاشتر لە نێوان ساڵانی (٧٠٠ ــ ٥٥٠) پ. ز.دا فەرمانڕەوایی ناوچەیەکی زۆریان کردووەو پایتەختەکەیان (ئەکپاتان) بووە کـە ئێـستا فارسـەکان داگیریـان کـردووەو ناویان ناوە (هەمەدان). ناوی مادەکان یاخود میدییـەکان لـە لای مێـژوو نووسـی گریکـی (هیرۆدۆت) بە دوورو درێژی هاتووە. یـاخود مێـژوو دەگێڕێتـەوە گوایـە کاتێـك سـەروەری

---

[1] سەرچاوەی پێشوو.. لاپەڕە (٧٠).

[2] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی). کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، وەزارەتی ڕۆشـنبیری، (٢٠٠٨)، لاپەڕە (٢٠٥).

مەسیح لە دایك دەبێت، کۆمەڵێك لە دانایانی کوردستان روو دەکەنە شاری (بەیت لەحم) بۆ دڵنیایی لەو رووداوەو ئەوسایش هیرودودس شای وڵات دەبێت لە ئۆرشەلیمدا. ئەوسا هەموو دڵنیا دەبن لەو رووداوە. لە تەوراتداو لە (مەتی ١ ــ ٩ ــ ١٢) دووازدە هاتووە میدییەکان لە رۆژی پێنج شەممەدا ئامادە دەبن‌و لە رەفتاری پەیامبەراندا (٢ ــ ١ ــ ٩)دا هاتووەو دەڵێت (لە رۆژی پینج شەممەدا هەموو پێکەوە ئامادە بوون.. فرتیەکان‌و مادەکان‌و عیلامیەکان‌و دانیشتووانی وڵاتی نێوان دوو رووبار..) شانشینی کەرکینی کە پایتەختەکەی کرك (کەرکوك) بووە لەگەڵ (ئەدیابینی ــ حدیاب) دەچنە ئاینی مەسیحیەوە..[1]

لە داستانی (ئیلیادە)دا ناوی میدییەکان هاتووە. داستانەکە باسی شەڕی دە ساڵەی نێوان گریکە یۆنانیەکان‌و تەروادییەکان دەکات. وەها مەزەندە دەکرێت کە ئەو رووداوە لە سەدەی دووازدەی پ. ز.دا روویدا بێت. شاعیری یۆنانی (هۆمیرۆس) بەشیعرو هەڵبەست داستانی (ئیلیادە)و (ئۆدیسە)ی نووسیوەتەوە. هەندێك وەهای بۆ دەچن گوایە دانەری ئەو داستانە نادیارەو (هۆمیرۆس)یش کەسایەتییەکی خەیاڵیەو بوونی نییە. وشەی (هۆمیرۆس) بە زمانی گریکی کۆن بە مانای کوێرو نابینا دێت. نووسەری میسری (درینی خشبە) ئەو داستانەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی‌و لە باسی شەڕەکاندا ناوی میدییەکانیش هاتووە. کە هاوپەیمان بوونە لەگەڵ خەڵکی تەروادەدا یاخود شاری (ویلۆشا)ی کۆن‌و لە داستانەکەدا دەڵێت: (ئەوەتا میرزادەکانی میدیایش بە زۆری ئامادە بوونەو هەریەك لەوانە دێوێکی تۆقێنەرە بۆ خۆی..)[2]

سەرەتای داستانی ئیلیادە بەوە دەست پێدەکات کە شای تەروادە (بریام) کوڕێکی دەبێت بە ناوی (پاریس). هەر لە سەردەمی منداڵیەوەی پێشبینەکان نوقڵانەی خراپ لێدەدەن‌و دەقیرێنن‌و دەڵێن گوایە ئەو منداڵە پیِ‌و قەدەمی بە خێر نییەو، گەر گەورە ببێت سەر بە گۆبەن دەبێت..!

---

[1] د. عمر ابراهیم توفیق. کوردستانیة منطقة کرکوك. (٢٠٠٦)، لاپەڕە (٢١).

[2] ئەلیادە. هومیروس. وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: درینی خشبە. القاهرە (١٩٧٣)، لاپەڕە (٥٦).

کاتێك (پاریس) گەورە دەبێت لاوێکی زۆر قۆزی لێدەردەچێت. ڕۆژێك هەر سێ ئافرەتی خواوەند (هیرا)و (ئەفرۆدێت)و (ئەسینا) دەبێت بە ناکۆکیو مشتو مڕیان سەبارەت بە دەستهێنانی (سێوی زێڕینی) شاجوانی.. هەر یەکەیان دەیەویست خۆی ببێت بە شاجوانی ئافرەتان. لە پاشاندا وەها ڕێککەوتن کە پاریسی لاو ناوبژیوانییان بکاتو ئەو خۆی شاجوانێك هەڵبژێرێت. ئەوە بوو (پاریس) سێوی زێڕینی شاجوانیی بەخشی بە (ئەفرۆدێت).. لە بری ئەو دەستنیشانکردنو هەڵبژاردنە (ئەفرۆدێت) گفتو بەڵێن بە (پاریس) دەدات کە جوانترینو شۆخترین ئافرەتی سەر ڕووی زەویی پێببەخشێت. (ئەفرۆدێت) ڕێنمایی (پاریس) دەکات بۆ ئەوەی ڕوو بکاتە وڵاتی یۆنانو لەوێدا جوانترین ئافرەتی سەر ڕووی زەویی ببێت بە نسیب کە ئەویش خاتوو (هێلین)ی شۆخو شەنگە. بەڵام لە بەد بەختیدا کاتێك (پاریس) دەگاتە وڵاتی گریك، دەبینێت (هێلین) شووی بە (مینیلاس)ی شای (ئەسپارتە) کردووە.. پاش ئەوەی (پاریس)و (هێلین) چاویان بە یەکتری دەکەوێت، زوو بە زوویی حەز لە یەکتری دەکەن. (پاریس) هەلی بۆ دەڕەخسێت هێلین دەڕفێنێتو دەیبات بۆ وڵاتی خۆی لە تەروادە. یۆنانییەکان ڕقو قینیان هەڵدەستێتو پاڵەوانەکانیان کۆ دەبنەوەو داوای تۆڵە سەندنەوە لە تەرواددییەکان دەکەن.

بە هەزاران سەربازو پاڵەوانی یۆنان سواری کەشتی دەبنو بە ڕێی دەریادا ڕوودەکەنە شاری تەروادەو گەمارۆی دەدەن. لە ئاکامی شەڕە شمشێرێکدا (ئەخیل)ی گەورە پاڵەوانی یۆنان، (هکتوار)ی ئازاترین جەنگاوەری تەروادە دەکوژرێتو لاشەکەی بە دووی عەرەبانەدا ڕادەکێشێت. بەڵام پاش ئەوەی باوکی پیری کوژراوەکە دێتو دەپاڕێتەوە، دڵی (ئەخیل) نەرم دەبێتو لاشەی کوڕە کوژراوەکە دەدات بە دەستی باوکە پیرەکەیەوە. لە پاشاندا تیرێك دێتو دەدات لە پاژنەی (ئەخیل)و دەیکوژێت. لە داستانەکەدا وەها هاتووە گوایە (ئەخیل) بە منداڵی لە ئاوی نەمریو زیندەگانیدا هەڵدەکێشرێتو بە تەنیا قولە پێی بەر ئاوی نەمری ناکەوێت.. بۆیە کە تیرەکە بەر پاژنەی دەکەوێت یەکسەر دەیکوژێت.

بۆ ماوەی دە ساڵی ڕەبەق یۆنانییەکان گەمارۆی شاری تەراودە دەدەنو زۆریان لێدەکوژرێت. (ئۆدیسیۆس)ی پاڵەوانی یۆنانی پەی بە پیلانێك دەبات، پێشنیاز دەکات کە ئەسپە دارینەیەکی زەبەلاح دروست بکرێتو کۆمەڵە پاڵەوانێکی ئازاو بە جەرگی یۆنانی

خۆیانی تێدا مەلاس بدەنو لەگەڵ خۆیاندا بەرەو مەیدانی جەنگی بەرن. لە پاش شەڕو پێکادانـدا یۆنانییـەکان پاشەکـشەی لێدەکـەنو ئەسـپە دارینـە زەبەلاحەکـە لـە گۆڕەپـانی جەنگدا بە جێدەهێڵن. ئەوە بوو پیلانەکـە سـەری گـرتو تەروادییـەکان بەوپـەڕی خۆشـیو سـەرکەوتووییەوە ئەسـپە دارینـە زەبەلاحەکـە دەبەنـە نێـو شـارەکەیان.. لـە نیـوە شـەودا تەروادییەکان ئاهەنگ دەگێڕنو خۆیان مەستو سەرخۆش دەکەن. پاڵەوانە یۆنانییـەکانیش لە نێو ئەسپە دارینەکە دەردەچنە دەرەوەو دەرکو دەروازەی شارەکە والآ دەکەنو دەیانخەنـە سەر پشت. سەربازو سوپای یۆنانیش هێرش دەبەن و دەچنە نێو شاری تـەروادەوەو داگیری دەکەن. (مینـیلاس)ی مێـردی (هـێلین) لەگـەڵ (پـاریس)دا رووبـەرووی یـەکتری دەبنـەوەو دەکەونە شەڕەشیر. لەپڕ شمـشێرەکەی دەسـتی (مینـیلاس)بەردەبێتـەوەو (پـاریس) شـاڵاوی دەباتە سەر بۆ ئەوەی بیکوژێت، بەڵام لە پڕ یەکێك لە سەربازەکانی (مینیلاس) لە پشتەوە شمـشێری خـۆی دەوەشـێنێتو (پـاریس) دەکوژێـت. (پـاریس)ی ئەوینـدار بـە کـوژراوی رادەکشێتو (هێلین) بە گریانو فرمێسك هەڵڕشـتنەوە دەچێتە سـەر تـەرمی دۆسـتەکەی. (مینیلاس)ی مێردی هاواری بە سەردا دەکاتو پێی دەڵێت:

- (دەستی خۆت لە خوێنی وەردەو خۆت پاك بکەوە..)

هێلین وەلآمی مێردەکەی دەداتەوەو دەڵێت:

(ئەم خوێنە خوێنی منەو بەشێکە لە ژیانم جا چۆن خۆمی لێ رزگار بکەم..!؟)

(مینیلاس) بەرەو رووی (هێلین) دەچێتو دەیباتەوە بۆ لای خۆیو بـەرەو وڵاتـی یۆنـان دەگەڕێنەوە....

ئەمەی سەرەوە کورتەیـەکی داسـتانی (ئیلیـادە) بـوو کـە دەووترێـت گوایـە لـە لایـەن شاعیری نابینای گریکی (هۆمیرۆس)ەوە نووسراوە. ئەم شاعیرە لە نێوەڕاستی سەدەی نـۆی پ. ز.دا ژیاوەو وەهایش مەزنە دەکرێت کە شەڕی یۆنانییەکانو هێرش بردنیـان بـۆ سـەر تەروادە، دەگەڕێتەوە بۆ سـەدەی دووازدەی پ. ز. وەك بـۆ مێژوونووسـانو شوێنەوارناسـان دەرکەوتووە کە ئەو شەڕە بە راستی روویدا بێت، بەڵام لە داسـتانەکەدا زیـادەڕۆیی کـراوەو خـەیاڵو ئەندێـشە زاڵـە بەسـەر رووداوەکانیـدا، بـۆ نموونـە خواوەنـدەکان دەوری سـەرەکی دەگێڕنو زۆر جار رەوتی شەڕو شۆڕەکانو چارەنووسی کەسـایەتیەکان دەستنیـشان دەکـەن.

پشکنینەکان دەریانخستووە کە شاری تەروادەی داستانی ئیلیادە لە راستیدا ناوی (ویلۆشا) بوەو کەوتبووە وڵاتی تورکیای ئێستا لەسەر رۆخی دەریای سپی. لەبەر ئەوەی ناوچەیەکی بە پیتو بەرەکەت بووە، بۆیە یۆنانیەکان چاویان تێبڕیوەو داگیریان کردووە. بە هیچ کلۆجێکیش ئەو هێرشە پەیوەندیی بە هەڵگیرانی ژنو رفاندنییەوە نەبووە، بەڵکو مێشكو عەقڵی نەتەوایەتی گشتیی سەراپاگیریی یۆنانی ئەو داستانەی هەڵبەستووەو لە پاشانیشدا هۆمیرۆس بە شیعر هەردوو داستانی (ئیلیادە)و (ئۆدیسە)ی داڕشتووە..

لەو سەردەمە کۆنانەدا تورکی (ئۆرال ئالتای) نەژاد هەرگیز لە وڵاتی تورکیای ئێستادا بوونیان نەبووە، بەڵکو هیتیە ئاری نەژادەکان لەو وڵاتەدا ژیاون. (پیتیریا) کە ئێستا (بوغاز کۆی) پێدەوترێت لە تورکیادا، پایتەختی کۆنی هیتیەکان بووە، پاشتریش پایتەختەکەیان گواستۆتەوە بۆ (ختوشەش) یاخود (حاتوساس). دەوڵەتی هیتی یاخود حیسی کە لە هیندو ئەوروپایی رۆژئاوایی پێکهاتبوون لە سەرەتای هەزارەی دووەمی پ. ز.دا سەری هەڵدا. وایان لێهات لە ساڵی (١٣٤٠) پ. ز.دا بوونە هێزێکی دیاری رۆژهەڵاتی نزیك.[1] شای ئاشووری شەلمەنسەری سێ (٨٥٨ ــ ٨٢٤)ی پ. ز. ئاماژەی بەوە کردووە کە لە ساڵی (٨٤١) پ. ز.دا هێرشی بردۆتە سەر مادەکان لە ناوچەی زاگرۆسو شەڕی کردووە. هەروەها لە سەردەمی کۆنی ئاشووردا (١٥٠٠ ــ ٩٠٠ پ . ز) بە پێی یاداشتی تیگلات پلاسەری یەکەم، مادەکان بەشێك بوون لەو چلو دوو میللەتەی کە باجیان بەشا تیگلات داوە.[2]

هۆمیرۆس لە سەدەی نۆیەمی پ. ز.دا داستانی ئیلیادەی داناوە، باس لەوە دەکات کە میدییەکان یاخود مادەکان هاوپەیمانی تەروادییەکانی دراوسێیان بوونەو دژی یۆنانیە گریکە هێرش بەرەکان جەنگاون. زۆر جار شەڕی گەورە لە نێوان هەخامنشیە فارسەکانو یۆنانییەکاندا روویداوە وەکو شەڕی (ماراسۆن)ی بەناوبانگ (٤٩٠) پ . ز، شەڕی (سەلامیس) ساڵی (٤٨٠) پ . ز. مادەکان بە چڕی وەکو هاوپەیمانی هەخامنشیەکان

---

[1] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی).. لاپەڕە (٢١١).

[2] د. ئەردەشیر خودادیان. ئارییەکانو مادەکان... لاپەڕە (٢١٦).

بەشدارییان لەو شەڕانەدا کردووە. بۆیە زۆر جار گریکەکان ناوی ئەو شەڕانەیان ناوە شەڕی میدییەکان.[١]

وەکو مێژوو دەگێڕێتەوە باو باپیرانی کورد هەر لە دێر زەمانەوە لەم ناوچەیەدا بوونیان هەبووە. هەروەها فارسو ئەرمەنیش لە کۆنەوە هەر هەبوونە. حیسی یاخود هیتیە ئاری نەژادەکانیش لە وڵاتی تورکیای ئێستادا بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ فەرمانڕەواییان کردووە، بەڵام مێژووی ڕەگەزی تورك لە تورکیادا تازەو نوێیەو ناچێت بە ناخی مێژوودا، بەڵکو پاش سەرهەڵدانی ئاینی ئیسلام تورکەکان لە ئاسیای بچووکەوە بەرەو ئەنادۆل کۆچیان کردووە. هۆمیل (Hommel) باوەڕی وایە لە پاشماوەی هیتی زمانی گورجی دروست بووە. پرۆفیسۆر (مار)یش لەو باوەڕەدایە کە پاشماوەی زمانی هیتی لە زمانی ئەرمەنیدا دەردەکەوێت.[٢] وەکو پێشتر ئاماژەم بۆ کرد میللەتی کورد لە ئاکامی تێکەڵ بوونی ئاری نەژادە هیندو ئێرانییەکان لەگەڵ دانیشتووانی ڕەسەنی ناوچەی چیای زاگرۆسو دەوروبەری بە درێژایی مێژوو پێکهاتووە. بەڵام لە هەمان کاتیشدا میللەتێك هەردەم لە ئارادا بووە بە ناوێکی نزیك لە وشەی کورد. وشەی کوردستان بۆ یەکەم جار لە سەردەمی سەلجوقییەکاندا سەری هەڵدا. وشەی (ستان) پاشگرەو بە مانای شوێنو جێگای میللەتان دەگەیەنێتو سەلجووقیەکان ئەم پاشگرەیان بە کارهێناو بۆ نموونە دەیانووت کوردستانو ئەرمەنستانو عەرەبستانو هیندستانو.. هتد. سەلجوقییەکان لە ساڵی (١١٠٢)ی زاینیدا کوردستانی ئێرانیان داگیرکرد. پاشگری ستان بە مانای شوێنو ناوچە دێت لە لای سەلجووقیەکان لە زمانی ئینگلیزیدا (state)ەو لە زمانی فارسیشدا بۆتە (ئوستان).. بۆ نموونە دەڵێن ئوستانی کرماشانو ئوستانی ئازەربایجان.. هتد.[٣]

---

[١] د. أحمد محمود خلیل. مێژووی کورد لە شارستانییەتی ئیسلامدا. وەرگێڕانی: جوامێر محەمەد ڕەشید. گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٧)، ساڵی (٢٠٠٨)، لاپەڕە (١٩٨).

[٢] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی).. کورد لە سەرچاوە مێژوویەکاندا... لاپەڕە (٨٢).

[٣] ferhad pirbal. When did the word kurdistan apear? The kurdish Globe. /٧/ Thursday. August ١٤ (٢٠٠٨).